

---

## RECENZJE

---

Zbigniew Kubacki, *Kościół, religie i zbawienie. O jedyności i powszechności zbawczej Kościoła oraz zbawczej roli religii niechrześcijańskich*, Myśl Teologiczna [WAM], Kraków 2016, ss. 681

Ks. Zbigniew Kubacki, należący do Towarzystwa Jezusowego, zdobywał swoje wykształcenie filozoficzne i teologiczne zarówno w Krakowie i Warszawie, jak i we Francji w ośrodku *Centre Sèvres* oraz w *Heythrop College University of London*. Z problematyką zbawienia w Kościele i w religiach jest zaznajomiony dość dobrze, gdyż jako rozprawę habilitacyjną przedłożył dzieło *Jedyność Jezusa Chrystusa. O jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa w kontekście chrześcijańskiej teologii religii* ([Rhetos] Warszawa 2005, ss. 554).

Od wielu lat złączony jest on z warszawskim *Collegium Bobolanum*, gdzie udziela się jako organizator życia naukowego, jako dydaktyk oraz jako samodzielny badacz naukowy. Tam właśnie spod jego pióra wyszła monografia, która jest przedmiotem naszej uwagi. Te dwie książki tworzą razem swoisty dyptyk soteriologiczny, dlatego trudno przynajmniej nie wzmiankować tej pierwszej. Nie ma jednak potrzeby jej tu omawiać, gdyż doczekała się już ona swoich recenzji, ale też nie sposób nie zaznaczyć jej poważnego znaczenia dla myśli teologicznej na polu teologii religii w naszym kraju. Szkoda, że nie doczekała się ona tłumaczenia choćby na język angielski.

Mimo blisko sześciuset stron lektura pozycji *Kościół, religie i zbawienie. O jedyności i powszechności zbawczej Kościoła oraz zbawczej roli religii niechrześcijańskich* nie jest stratą czasu. Ks. Z. Kubacki podejmuje trudne i obszerne zagadnienie rozumienia zbawienia w Kościele katolickim, w wyznaniach chrześcijańskich oraz w niektórych innych religiach. W swoich analizach porusza się w obszarze soteriologii, eklezjologii, antropologii teologicznej, chrystologii, teologii religii, ekumenizmu i dialogu międzyreligijnego. A zatem mamy do czynienia z interdyscyplinarnością, co wymaga ze strony Autora tak poprawnej metodologii, jak i erudycji. Potwierdza to zresztą starannie wyselekcjonowana *Bibliografia* (s. 639–676), prezentująca międzynarodowe rozeznanie Autora.

Omawiana pozycja składa się z trzech części, przy czym każda z nich ma kilka rozdziałów. Plan książki trzyma się ściśle przyjętych założeń. Tę ujętą dość przejrzyście całość poprzedzają *Spis treści*, *Wykaz skrótów* i *Wstęp*. Nie bez pozytywnego wpływu na ogarnięcie tego olbrzymiego dzieła pozostają podsumowania, umieszczone na końcu każdej części. Podsumowania ukazują ponadto samodzielność Autora w prowadzonych przez niego analizach i jego dojrzały warsztat naukowy.

W dość zaskakująco krótkim *Wstępie* (s. 13–15) prof. Kubacki wyjaśnia cel swojej pracy i inne szczegóły ułatwiające zrozumienie jego obszernego studium. Wyznaje, że pragnie ukazać jedyność i powszechność zbawczą Kościoła oraz

rolę zbawczą religii niechrześcijańskich, co jest podważane przez teologów opcji pluralistycznej (s. 13). Kubacki podejmuje wysiłek odchodzenia od zawężonych interpretacji formuły *extra Ecclesiam nulla salus*, aby zaprezentować rolę Kościoła w Bożym planie zbawienia (s. 14). Wydaje się, że zbyt mało miejsca poświęcono we *Wstępie* zagadnieniom metodologicznym. Wprawdzie Autor sygnalizuje, że swoją refleksję ujmie w świetle metody historyczno-analityczno-syntetycznej (s. 15), ale też posiłkuje się metodą komparatywną, o czym nie wspomina. Ponadto w całości przeważa sposób myślenia historycznego. Szkoda, że nie akcentuje aspektu rozwoju chrześcijańskiej doktryny w zakresie soteriologii eklezjologicznej oraz rozwoju teologii religii. Bo to właśnie jest też wielkim osiągnięciem niniejszej monografii – prezentacja rozwoju rozumienia katolickiego nauczania na temat jedyności i powszechności zbawczej Kościoła oraz zbawczej roli niechrześcijańskich religii.

Pierwsza część, zatytułowana *Kościół i religie niechrześcijańskie w Bożym planie zbawienia w teologii do Vaticanum II* (s. 17–240), obejmuje kilka epok teologii, a mianowicie: *Początki patrystyczne, Średniowiecze, Okres nowożytny, Nauczanie Kościoła w XIX i XX wieku do Soboru Watykańskiego II*. Ta część kończy się *Podsumowaniem*. Kubacki rekonstruuje miejsce i funkcję Kościoła oraz religii niechrześcijańskich w zakresie soteriologii przez dziewiętnaście wieków teologii.

Podobnie część kolejna, *Kościół a zbawienie w teologii posoborowej*, składa się z kilku istotnych punktów. Autor ukazuje: *Magisterium Kościoła, Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej, Teologów soborowych* (G. Philips, Y. Congar, H. de Lubac, J. Ratzinger, K. Rahner) i *Teologów posoborowych* (F.A. Sullivan, J.M. Pasquier, J. Dupuis, szkołę lubelską, środowisko tomistyczne). Ten drugi fragment książki (s. 241–423) wieńczy także *Podsumowanie: Kościół i zbawienie*.

*Religie niechrześcijańskie a zbawienie w teologii posoborowej* to trzecia część publikacji (s. 425–628), gdzie Kubacki zmierza się z problematyką *Religii w ujęciu inkluzywistycznym*. Ukazuje tu rozumienie religii w katolickim świetle, czyli *Magisterium Kościoła* oraz *Dokumentów Międzynarodowej Komisji Teologicznej*. Następnie w tej części pracy prezentuje on zagadnienie religii w ujęciu inkluzywistycznym u *Teologów opcji inkluzywistycznej – pluralizm religijny „de facto”* (K.J. Becker, J. Ratzinger, G. D’Costa, środowisko tomistyczne, J. Moingt) oraz u *Teologów opcji inkluzywistycznej – pluralizm religijny „de iure”* (K. Rahner, J. Dupuis, C. Geffre, M. Barnes, I.S. Ledwoń). Tę trzecią część zamyka on *Podsumowaniem: religie a zbawienie*, na które składa się sporo interesujących podpunktów, a mianowicie: *Biblia o religiach, Objawienie a geneza religii, Teologia łaski a teologia religii, Specyfika islamu oraz innych religii istniejących „de iure”, Nieredukowalność judaizmu, Wyjątkowość chrześcijaństwa, Absolutność Jezusa Chrystusa i wyjątkowość chrześcijaństwa, Chrześcijaństwo jako religia także potrzebuje nieustannego oczyszczenia, Chrześcijaństwo jako religia „nie bez innego”, Chrześcijaństwo jest religią misyjną*.

Swoje dzieło Kubacki wieńczy *Zakończeniem „Christus totus” – Kościół i religie w dziele zbawczym* oraz dołącza też je po angielsku: *Church, Religions and Salvation*, po nich jest *Bibliografia* oraz *Indeks nazwisk*.

Studium cechuje dobry stopień ubiblijnienia. Kubacki odsyła do tekstów Starego i Nowego Testamentu. Przypisy sporządzono fachowo, choć wielkość czcionki zniechęca do ich czytania. Cytacja jest jak najbardziej poprawna. Całe dzieło znamionuje piękny, przystępny język. W pracy nie istnieją poważniejsze błędy gramatyczne (naprawdę nieliczne wyjątki). Niekiedy brak jest kompletnego zapisu bibliograficznego, jak np. Papieska Komisja Biblijna, *Lud Żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej*, Watykan 2001.

Recenzowana praca chwilami wywołuje zainteresowanie i wręcz wciąga – co nie jest prostą sprawą, przy tak fachowej już tematyce – a mogło być więcej niż „tylko chwilami”, bo cały czas. Dlaczego? Należało uniknąć tego nadmiernego rozdęcia całej pracy i zrezygnować z wielu naprawdę niepotrzebnych cytatów, zwłaszcza tekstów soborowych, które są po prostu za długie i zbędne! Wiele urywków wypadało po prostu umieścić w przypisach lub skomentować je jednym zdaniem. A ponadto te nazbyt długie cytaty, jakie są aplikowane w tekście, nie bardzo wiadomo, wedle jakiego klucza są przytaczane. Raz są bowiem wyodrębnione z pozostałego tekstu przez inną czcionkę, a raz znajdują się w całości tekstu, zaznaczone przez cudzysłów. W tym świetle pierwsza część pracy, która jest najdłuższa ze wszystkich pozostałych i najbardziej historyczna, budzi zastrzeżenia z powodu tej nieporadności metodologicznej. To także najprawdopodobniej zaważyło na niezbyt rozbudowanym aparacie naukowym, gdyż jak na taką monografię liczba przypisów nie jest nadmierna.

Podział pracy *Kościół, religie i zbawienie. O jedyności i powszechności zbawczej Kościoła oraz zbawczej roli religii niechrześcijańskich* na dwie części jest zasadny. Nawet pobieżna lektura rozprawy uświadamia czytelnikowi, że mamy do czynienia z kompendium z zakresu eklezjologii soteriologicznej oraz z teologii religii. Jezuicki teolog zbudował wyjątkową i potężną trylogię. Uwzględniając jego wcześniejszą książkę *Jedyność Jezusa Chrystusa. O jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa w kontekście chrześcijańskiej teologii religii*, mamy zatem w tym teologicznym tryptyku – po pierwsze – omówienie rozumienia zbawienia przez Chrystusa, po drugie – zbawienia przez Kościół, a po trzecie – ujęcie zbawienia w religiach niechrześcijańskich.

Przy ocenie całościowej monografii *Kościół, religie i zbawienie. O jedyności i powszechności zbawczej Kościoła oraz zbawczej roli religii niechrześcijańskich* trudno doszukać się poważniejszych braków. Niekiedy analizy przedstawione w poszczególnych rozdziałach nie zadowolają bardziej dociekliwego czytelnika, gdyż cechuje je dość znaczny stopień ogólności. Być może jest to wynik obszerności samego analizowanego materiału. Prof. Kubackiemu chodziło z pewnością nie tyle o szczegółowe zgłębianie jednostkowych kwestii, ile o stworzenie czytelnej prezentacji aktualnego katolickiego stanowiska na temat wyjątkowości i niezbęd-

ności Kościoła oraz zbawczej roli religii niechrześcijańskich. Stąd niekiedy razi przejawiający się styl narracyjny, co dość często przyćmiewa spekulatywność i analizę. Kubacki za bardzo daje się ponieść tylko historycznej relacji, a za mało ujawnia się jako teolog. W treści pracy, jaka wyszła spod pióra warszawskiego jezuita, napotykaemy zatem dość sporo rzeczy znanych.

Nowatorstwo tego niewątpliwego dzieła znajduje się zatem nie tylko w sposobie uporządkowania i ujęcia trudnych kwestii teologicznych, ale też w koncepcji całej rozprawy i uważnym interpretowaniu nauczania Kościoła z uwzględnieniem zawężeń epoki, w której się ono odbywało. Stąd oceny Kubackiego są wyważone i ostrożne. „Dopóki jednak nie powstaną nowe niebiosa i nowa ziemia, w których sprawiedliwość mieszka (por. 2 P 3,13), Kościół pielgrzymujący, w swoich sakramentach i instytucjach, które należą do obecnego wieku, ma postać tego przemijającego świata i żyje pośród stworzeń, które wzdychają dotąd w bólach porodu i oczekują objawienia synów Bożych (por. Rz 8,19–22)” (KK 48). Trzeba być wdzięcznym Autorowi, że nie zapomina o eschatologicznym wymiarze ludu Bożego. Chciałbym mu też podziękować za podkreślenie wymiaru misyjnego w chrześcijaństwie (s. 623–628).

Przytaczając stanowisko G. Philipsa, Y. Congara, H. de Lubaca, J. Ratzingera, K. Rahnera i wielu innych, Profesor z Warszawy zaskakuje pominięciem myśli O. Semmelrotha oraz H.U. von Balthasara w kwestii Kościoła jako podstawowego sakramentu zbawienia świata. Zwłaszcza ten ostatni porusza przeciw sporo zagadnień metodologicznych, por. tenże, *Chwała. Estetyka teologiczna*, zwłaszcza t. II/1 i t. II/2. Rozwój balthazariańskiej eklezjologii można sprowadzić do trzech momentów: 1) postać Kościoła, 2) *sacramentum radicale*, 3) Kościół jako forma form, czyli Eucharystia.

Niestety Autor nie ustosunkował się także szerzej do ważnych postanowień nadzwyczajnego zgromadzenia Synodu Biskupów w 1985 r. Odchodząc od rozumienia Kościoła jako ludu Bożego, ojcowie synodalni uznali eklezjologię komunii za centralną i podstawową ideę. Według nich to szczególnie wspólnota eucharystyczna podtrzymuje i pogłębia tak jedność Trójjedynego Boga, jak i jedność między wiernymi. Tę jedność jest w stanie realizować dzięki słowu Bożemu i sakramentom, a nade wszystko dzięki Eucharystii. Te myśli poszerzyłyby część pracy traktującej o sakramentalności Kościoła, por. s. 318–343.

Szkoda także, że w tym 681-stronicowym dziele nie znalazły się prezentacje doktryny protestanckiej, anglikańskiej czy prawosławnej w interesującej nas tematyce. Trudno Kubackiego posądzać o brak wrażliwości ekumenicznej, ale dobrze byłoby poznać stanowiska głównych konfesji chrześcijańskich w kwestii jedności i powszechności zbawczej Kościoła oraz zbawczej roli religii niechrześcijańskich. Nasz Autor wykazuje się natomiast wielką wrażliwością co do znaczenia i funkcji innych religii, np. islamu i judaizmu, o czym zresztą pisze w swojej monografii w podpunktach *Specyfika islamu oraz innych religii istniejących „de iure”* (s. 589–595) i *Nieredukowalność judaizmu* (s. 596–613). Warto dodać, że tematyka

pluralizmu religijnego była o wiele szerszym przedmiotem jego zainteresowań niż tylko obszary ekumenizmu, gdyż opublikował sporo w tym względzie artykułów, np. *Ekskluzywizm ewangelikalny* (por. „Poznańskie Studia Teologiczne” 30, 2016), gdzie ukazywał spojrzenie wyznawców religii niechrześcijańskich na religijny pluralizm.

W tak obszernej monografii powinny się również znaleźć negatywne skutki pluralistycznej teologii religii. I także w tej kwestii Kubacki nie rozczarowuje czytelnika, gdyż dokonując krytycznej oceny poglądów J. Hicka, P. Knittera czy R. Panikkara, ukazuje ich odrzucenie jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa, negację Boga jako Trójcy Świętej i wyjątkowości chrześcijaństwa jako religii. Wydaje się, że ten wątek można było poszerzyć o odgałęzienia pluralistycznej teologii religii, jakie ujawniły się zwłaszcza w angielskiej *spirit-Christology* w pismach Charlesa Gore’a, Johna R. Illingwortha, Charlesa Ravena, Geoffrey’a Lampe’ego, Paula W. Newmana czy amerykańskiego jezuitę Rogera Haighta. *Geist-Christologie* swoich zwolenników zyskała też w świecie niemieckojęzycznym, np. H.J. Kraus. Do przedstawicieli holenderskiej *Geist-Christologie* bywają zaliczani H. Berkhof i P. Schoonenberg.

Ponownie można przywołać H.U. von Balthasara, który w preludium swojego dzieła *Der Geist der Wahrheit (Theologik III)* stawia pytanie: „czy istnieje chrystologia ducha?” oraz „co to jest właściwie chrystologia ducha?” Okazuje się, że propagowanie „duchowej chrystologii” prowadzi do anulowania chrystologii inkarnacyjnej, czemu sprzeciwili się tacy teolodzy, jak H. Mühlen, H.U. von Balthasar czy W. Kasper. Te formy „chrystologii ducha”, jakie zrodziła pluralistyczna teologia religii, okazują się w swojej istocie niestety antytrynitarne i antyinkarnacyjne.

*Kościół, religie i zbawienie. O jedyności i powszechności zbawczej Kościoła oraz zbawczej roli religii niechrześcijańskich* to nie sztuczny zlepek stanowisk takich czy innych teologów w zakresie omawianej problematyki czy też oderwany od całości komentarz samego jej Autora. Z wielkim znawstwem przedmiotu Kubacki ustosunkowuje się do tekstów *Magisterium Ecclesiae* traktujących o jedyności i powszechności zbawczej Kościoła. Nie popada w nieodpowiedzialną krytykę, ale systematycznie zestawia osiągnięcia katolickiej teologii w badanym zakresie. Przy lekturze tego naprawdę wartościowego dzieła widać nawet etapy jego powstawania i liczne autorskie zabiegi.

Przedstawione wyżej niedociągnięcia nie wpływają jednak na całość recenzowanego dzieła, gdyż giną one w blasku walorów tego studium. Książka *Kościół, religie i zbawienie. O jedyności i powszechności zbawczej Kościoła oraz zbawczej roli religii niechrześcijańskich* z pewnością przez długie lata będzie znajdowała się na półkach klasyki eklezjologii oraz teologii religii. Jest to bez wątpienia dzieło wybitne, wpisujące się w europejskie standardy uprawiania teologii. Ks. Kubacki nie szuka łatwych rozwiązań, ale samodzielnie i odpowiedzialnie próbuje wytyczać nową drogę między oficjalnym nauczaniem Kościoła katolickiego



a wieloma współczesnymi wyzwaniami, wynikającymi z procesów globalizacji, które co najmniej powiększają subtelność wyznawców Chrystusa w stosunku do innych wierzących.

*o. Andrzej Napiórkowski OSPPE  
Kraków*

---

Janusz Bujak, *Dialog katolicko-prawosławny w latach 2005–2015*, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2016, ss. 227

W 2016 roku ukazała się książka Janusza Bujaka pt. *Dialog katolicko-prawosławny w latach 2005–2015*. Autor publikacji jest katolickim duchownym oraz pracownikiem naukowo-dydaktycznym Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego. W latach 1994–1999 odbył studia specjalistyczne z zakresu teologii dogmatycznej na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, które uwieńczył obroną pracy doktorskiej. Dziewięć lat później uzyskał stopień doktora habilitowanego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Obecnie jest członkiem m.in. Towarzystwa Teologów Dogmatyków. Zainteresowania naukowe J. Bujaka koncentrują się wokół eklezjologii, dialogu ekumenicznego oraz antropologii religii i etyki. Recenzowana praca szczecińskiego dogmatyka bez wątpienia stanowi owoc badań prowadzonych szczególnie w obrębie ekumenizmu.

Publikacja *Dialog katolicko-prawosławny w latach 2005–2015* porusza problematykę rozmów pomiędzy Kościołem katolickim a Cerkwią prawosławną od początku pontyfikatu Benedykta XVI aż do czasów papieża Franciszka. Autor we *Wprowadzeniu* zauważył, że początków dialogu katolicko-prawosławnego należy upatrywać nie w wydarzeniu II Soboru Watykańskiego, lecz już w czasach Piusa XII, gdy Angelo Roncalli, jako legat papieski przebywał w Bułgarii i Istambule. To dzięki tym doświadczeniom możliwe było głębsze poznanie Kościoła prawosławnego oraz rozpoczęcie rozmów ekumenicznych w okresie przedsoborowym i posoborowym. Kolejni papieże, czyli Paweł VI oraz Jan Paweł II, kontynuowali wysiłek inicjatora ostatniego soboru. J. Bujak podkreślił, że „celem niniejszego opracowania jest ukazanie dynamiki relacji katolicko-prawosławnych w latach 2005–2015, a więc w okresie, w którym Międzynarodowa Komisja Mieszana na nowo podjęła swoją działalność” (s. 15).

Autor w celu udzielenia odpowiedzi na postawiony problem podzielił swoją pracę na cztery rozdziały. Pierwszy z nich, a zarazem najdłuższy, dotyczy poszczególnych etapów dialogu katolicko-prawosławnego prowadzonego w ramach Międzynarodowej Komisji Mieszanej w latach 2005–2015 (s. 17–113). Taka cezura czasowa jest niezwykle istotna, biorąc pod uwagę ochłodzenie wzajemnych relacji obu Kościołów w ostatnich latach pontyfikatu Jana Pawła II. Rozdział podzielony